

gyarország kaotikus belpolitikai helyzete ellenére képes volt katonasággal is részt venni az európai nagyhatalmi politikában. Az Anjoukor hadtörténelmét Nagy Lajos hadjáratai kapcsán ismerhetjük meg. Károly Róbert uralkodása során is bőven akadtak harci cselekmények, a tartományurak elleni harc, az 1322-es mühltdorfi csata, vagy az 1330-as posadai kudarc is megérdemelt volna talán néhány sort. A területek közötti nagy távolság, illetve a magyar flotta hiánya gyakorlatilag lehetetlenné tette a hódítások megtartását, viszont az itáliai harcok eredményeként a magyar seregben is elterjedt a zsoldosság. Elegendő, ha csak Toldi Miklós esetére gondolunk, aki az angol–magyar összetételű „Fehér csapattal” (Alba Societas Hungarorum) pápai szolgálatban is harcolt. A litvánok elleni hadjáratokról is szól a könyv. Veszprémy László megjegyzi, hogy a litván háborúk viszonylagos katonai sikertelensége mellett Lajos folyamatosan közelebb került a lengyel trónhoz. Az 1356–1358-as velencei háborút Padova szövetségében vívták, és ennek során Dalmácia megszerzése volt a siker. Nagy Lajos „török” háborúi kérdésének tisztázására is kísérletet tesz a Szerző. 1365-ben már minden bizonnyal találkozunk Lajos harcosai török egységekkel, valamint feltételezhetünk török segédcapatokat az 1375-ös havasalföldi hadjárat alkalmával is. A mariazelli kegytemplom alapítását hagyományosan Nagy Lajos török feletti győzelmével szokás összekapcsolni, Veszprémy László kutatásai azonban azt bizonyítják, hogy csak a XV. század-

ban kapcsolódhatott a hagyomány és a zarándokhely a török háborúval. Nagy Lajos törökpolitikáját is a „Realpolitik” érvrendszerébe lehet elhelyezni: ennek értelmében még a Balkánon kell megállítani az oszmán előrenyomulását. A balkáni államok szétesése, az egységes európai törökellenes politika hiánya, Bizánc végleges gyengülése mellett Magyarország sem tudott lépést tartani az oszmán térhódítással. E tényezők helyesen cáfolják azon nézeteket, melyek Nagy Lajos királyt teszik felelőssé a török hódításokért. Az 1378–1381-es, sikeres, Velence elleni szövetségben vívott háború zárja a művet. A háború jelentősége hadtörténeti szempontból az ágyúk megjelenése, illetve hogy részt vett benne a már létező magyar hadiflotta is.

A kötet minden fejezete végén forrásidézetek találhatóak, illetve a szakirodalomban való tájékozódást segítő irodalomjegyzék. (Az Anjou-kori fejezetek bibliográfiái is bizonyítják számunkra, hogy a korról foglalkozó hadtörténeti szakirodalmi anyag elég gyér.) A könyvet 113 kép teszi színessé, néhány ábra azonban sajnálatosan nem a helyére került (Károly Róbert például a morvamezei ütközetről szóló részben kapott helyet). A szövegben is maradtak egyértelmű elírások, a teljesség igénye nélkül: a Poitiers-i csata 732-ben zajlott és nem 733-ban (25. o.), 1346 helyett 1446 szerepel (160. o.), 1348 helyett 1438 a nápolyi hadjáratok alatt (167. o.).

A kisebb hibák és következetlenségek mit sem vonnak le a kötet összeállítója és szerzői érdemeiből; a hazai és nemzetközi szakirodalom eredményeire alapozó munka igen hasznos olvasmány minden, e korszak iránt érdeklődő olvasó számára.

Farkas Péter

VARGA SZABOLCS

IREM KERTJE

Pécs története a hódoltág korában 1526–1686

(Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécs Történeti Alapítvány, Pécs, 2009. 220 o.)

A közösségformálás egyik igen fontos eszköze a közös múlt emlékeinek megismertetése, s az így kialakult hagyományok ápolása. Nem

véletlen tehát, hogy az utóbbi egy-másfél évtizedben megsaporodtak azok a munkák, amelyekben legtöbb esetben lelkes amatőrök (pél-

dául volt általános iskolai történelemtanárok) egy-egy város, vagy – egyre gyakrabban – község, falu történetének feldolgozását tűzték célul maguk elé. Nemezszer előfordul, hogy az alapkutatók és a szintetizáló képesség teljes hiányát a szerzők azzal próbálják kompenzálni, hogy a magyar történelemtől alkotott véleményükkel töltsék meg a lapokat. Ezek a munkák történetírásunk számára szinte teljesen értéktelenek, hiszen az adott közösség vagy térség múltjáról új adatokat nem tartalmaznak, s – tisztelet a kivételnek – jórészt színvonaluk sem üti meg a kívánt vagy elvárható szintet. Sajnos emiatt, Benda Gyula 1986-ban megjelent sorait kiegészítve, megállapíthatjuk: a helytörténetírás presztízse ma is igen alacsony. Magasan kiemelkedik azonban e munkák közül Varga Szabolcs Pécs XVI–XVII. századi történetéről, a „Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010” program alkalmából megjelent mono-gráfiája, három szempontból is. A Baranya Megyei Levéltár igazgatója, Ódor Imre által felügyelt várostörténeti kismonográfiában a Szakály Ferenc halálával keletkezett ür betöltésére kérték fel a fiatal történészt, aki – mint ahogy a munkából kitűnik – nem „roppant össze” a nehéz örökség súlya alatt. Másrészt a szerzőt egy olyan időszak megírásával bízták meg, amelyet a helytörténeti művek jó része pár oldalban foglal csak össze, főként, ha az adott település az Oszmán Birodalom uralma alá esett az adott századokban. Harmadrészt a téma feldolgozásának módja és eredményei messze túlmutatnak Pécs koraiújkori történetének bemutatásán.

Varga Szabolcs mindenekelőtt meghatározza a város jelentőségét és szerepét a késő középkori Magyarországon és a Dél-Dunántúlon. Pécs, az ország egyik leggazdagabb egyházmegyéjének központja, a hódoltság korát megelőzően a pécsi püspök és székeskáptalan birtokaként, jogilag csupán mezővárosi ranggal rendelkezett, mégis sokkal városiasabb jellegűt mutatott, mint az oppidumok döntő többsége, mivel számos egyházi intézménynek adott otthont falai között. Oláh Miklós szerint a püspöki várban álló Szent Péter székesegyház mellett számos templom, a Szt. Péter György püspök által emelt tettyei palota, a domonkosok, ferencesek, karmeliták, domonkos apácák és az ágostonosok rendházai ékesítették, melyek meghatározták a városképet.

A püspöki székhely Janus Pannonius korától kezdve a magyarországi humanizmus egyik fel-

legvárának számított, virágkorát a maga köré tudós humanistákból társaságot szervező Szt. Péter György ideje alatt élte. A Szent Péter székesegyház mögött állt a székeskáptalan iskolája. Emellett a Pécsen lévő koldulórendek is részt vettek az oktatásban. Az iskolákhoz jelentős könyvtár társult.

Pécs azonban nem csupán a Dél-Dunántúl egyházi és oktatási központjának számított, hanem a régió gazdasági életének is meghatározó szereplője volt. Az itt élő ötvösök, tímárok és szabók a királyi udvar számára is dolgoztak. A város egyre növekvő katonai szerepe miatt II. Ulászló király már a bolgár cigányoknak is engedélyezte a beköltözést, hogy fegyvereket, puskagolyókat és egyéb hadszereket állíthassanak elő. A polgárok gyarapodásához jelentősen hozzájárult, hogy a kedvező természeti adottságokat kihasználva a szőlőművelésből és a malomiparból is kivették a részüket. Mindezek, valamint kedvező földrajzi helyzete és a nagy létszámú püspöki székhely felvevőképessége együttesen azt eredményezte, hogy Pécs a Dél-Dunántúl kereskedelmi központjává vált.

A mohácsi csatát követően a Drávától északra eső területek is megszenvedték az oszmán hadsereg portyázóinak támadásait. Ezekben a szeptemberi napokban érte először támadás Pécsre is. Az akindzsik előtt a város polgárai megnyitották a kapukat, s ezzel megpecsételték saját sorsukat. A Sulyok István irányításával védett püspöki vár ellenállt. Pécs az első csapást kiheverte, s az év végére újra hatalmi tényezővé vált a térségben. A székeskáptalan folytatta munkáját, a karmelita kolostor újranevesült, valamint a bécsi és budai német polgárokhoz mind gazdaságilag, mind családiról szorosan kötődő németajkú lakosság kitarított a városban.

A kettős királyválasztást közvetlenül követő időszakban – ennek is köszönhetően – igen érdekes politikai szituáció állt elő Pécsen: a kereskedők Ferdinánd oldalára álltak, a káptalan viszont Szapolyai János hatalmát támogatta. A kettősséget csak a szultán újabb magyarországi hadjárata számolta fel, melynek eredményeként a város, egészen 1541-ig, a volt erdélyi vajdát ismerte el uralkodójának. Ez azonban azt hozta magával, hogy amíg Török Bálint Ferdinánd pártján maradt, Szigetvárról állandó támadásaival zaklatta Baranya vármegyét és a várost is.

Pécs életében az 1541 és 1543 közötti időszak gyökeres változást hozott. 1541 őszén Ká-

szim bég sereggel jelent meg a város előtt, s az özvegy királynőtől kicsikart parancslevélre hivatkozva annak átadását követelte. Miután azt a várost védő Athinai Simon deák megtagadta, ostromhoz kezdett, de kudarcot vallott. Az őrőség akkor Ferdinánd oldalára állt, egyetlen feltételül azt szabva, hogy az uralkodó a velük tárgyalni küldött Váraljai Szaniszló fehérvári prépostot emelje pécsi püspökké. Az ezt követő két esztendő azonban kevés volt a város megerősítéséhez – mutat rá a szerző. Pécs védműveinek állapota és földrajzi helyzete lehetetlenné tette, hogy tartós ostromnak ellenállhasson. A védelem szervezését tovább nehezítette, hogy a város magánföldesúri birtokban maradt, s nem került a király birtokába, mint ahogyan az a középkori végvárrendszer kiépítésénél szokásos volt. Kiemelt stratégiai szerepét jól mutatja, hogy a püspök csapatán kívül a végvidéki főkapitány és magánföldesurak katonasága is állomásozott itt. Szakály Ferenc kutatásai alapján tudjuk, hogy Pécs jelentős őrsege ellenére már jóval Siklós eleste előtt, legkésőbb 1543. július 5-én meghódolt Kászim bég előtt, s polgárai még élelmet is szállítottak az oszmán hadnak.

A meghódolt várost szandzsákközponttá tette a szultáni akarat, élére – látszólag a polgárok véleményét is figyelembe véve – meghódoltatója került. A jelentős őrseggel ellátott Pécs megőrizte katonai jelentőségét, immáron az Oszmán Birodalom szolgálatában. Helyét a magyar végvárrendszerben Szigetvár vette át, ahová a megmaradt Baranya vármegye tisztkara is beköltözött. Ez utóbbi erősség 1566. évi, valamint Kanizsa 1600. évi eleste hatással volt Pécs történetére is.

Ahogy Varga Szabolcs nagyon helyesen kiemeli, az oszmán berendezkedés elveinek megfelelően a nem közvetlen frontvonalban lévő várak jelentősége csökkent, őrőségük számát a minimálisra redukálták. Pécs esetében is tetten érhető ez a XVII. század folyamán. őrőségének létszámát lecsökkentették, védműveit nem erősítették meg. Ennek is köszönhető, hogy 1664 januárjában a Zrínyi Miklós és Wolfgang Julius von Hohenlohe vezette csapatok csak azért nem tudták elfoglalni a püspöki várat, mert nem rendelkeztek megfelelő tűzerőséggel. 1686 őszén azonban a Badeni Lajos vezette hadoszlop már bevárta az ostromágyúk megérkezését, majd két nap intenzív lövetést követően (október 21-én) az őrőség kénytelen volt feltétel nélkül feladni a rábízott várat.

Pécs azon magyarországi városok közé tartozott, amelyekben sajátos együttélés valósult meg a beköltözött muszlim lakosság, valamint az őslakosság között. Az alföldi mezővárosoktól eltérően a török jogszolgáltatás fórumai jóval nagyobb szerepet játszottak a városban, a kádihivatal mindvégig működött. Ezen kívül vámszedőtiszt, főépítőmester és városfelügyelő is tevékenykedett. Ez is hatással lehetett arra, állapítja meg a szerző, hogy a balkáni iparosok és kereskedők szívesen költöztek ide. Ügyeikben, hivatalból, mindenkor a kádi járt el. A megmaradt keresztény városrészek ugyanakkor önállóan intézheték dolgaikat, továbbra is fennállt a főbírói tisztség, s működött valamiféle választott testület is a belső ügyek intézésére.

Az újonnan érkezettek szokásai, életmódjuk a város arculatának és térszerkezetének átalakulásában is jelentős szerepet játszottak. Itt egyrészt a templomok (katonai célra vagy dzsámivá) átalakítására gondolhatunk. Emellett többek között új dzsámik, mecsetek, minaretek, medreszék építését kell kiemelnünk. A beköltözők megélhetésük érdekében sorra nyitották meg az utcaképet szintén átformaló fából, gyékényből és sárból összetakolt boltocskákat, bódékat.

Bár a város katonai jelentőségét fokozatosan elveszítette, autonómiája jelentősen csorbul és arculata is átalakult, két szempontból tovább élt a késő középkori hagyomány. Egyrészt megőrizte a térségben betöltött gazdasági vezető szerepét – emeli ki Varga Szabolcs. Ez annak ellenére sikerült, hogy 1543-ban a város tehetős polgársága elmenekült az ország biztonságosabbnak ítélt vidékeire vagy külföldre. A jövedelmező szarvasmarha-kereskedelemben való részesedés lehetősége, valamint a helyi, jelentős piac azonban vonzotta mind a kereskedőket, mind az iparosokat. Így a városba nagy számú délszláv népesség érkezett a Balkánról, s már nem csupán katonaként. Mellettük feltűntek raguzai és zsidó kereskedők, valamint a kiptiknek nevezett cigányok. Pécs gazdasági hanyatlását a szerző nagyon helyesen nem a hódoltság számlájára írja, hanem a XVII. század elején az európai eseményekben bekövetkezett változásokkal magyarázza.

A város művelődését tekintve sem veszített jelentőségéből. Pécs egyrészt a hódoltsági iszlám kultúra egyik fellegetvővé vált, jelentős építészeti és kulturális örökséget hagyva az utókorra.

Az elmúlt évek kutatásainak eredményeit figyelembe véve a szerző joggal hangsúlyozza, hogy Pécs a hódoltsági katolicizmus egyik központjának tekinthetjük. Emellett fontos megemlíteni, hogy jelentős számban éltek itt a reformált felekezetekhez tartozók is, sőt az Erdélyből áttelepült unitárius hittérítők szintén menedéket találtak a falak között. A különböző konfesszióknak köszönhetően a mecsekajjai város a hódoltság egyik jelentős oktatási bázisaként működött, s kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy a régió magyar lakossága megőrizhette identitását.

A szerző valóban nehéz örökséget vett át, ám tökéletesen megfelelt a kihívásnak. Kötete egyrészt tovább erősíti az olvasóban azt a té-

zist, hogy a XVI–XVII. század magyar történelme színes, mozaikszerű világ, amelynek folyamatait a mai ember már kevésbé képes megérteni anélkül, hogy megkísérelné behelyezni magát az adott szituációba. Másrészt nagyon fontos, hogy Varga Szabolcs – néha konkrétan hangsúlyozva, néha csak a sorok között érzékelte – azt próbálja bizonyítani, hogy Pécs hódoltságkori története nem tekinthető hanyatlásnak. Igaz ez akkor is, ha az Oszmán Birodalom előrenyomulása a Magyar Királyság fejlődését évszázadokra visszavetette.

A kötet kiadótól apró figyelmeztetés, hogy rövid török nyelvű összefoglalást is csatoltak a munkához.

Bagi Zoltán

CATALOGUE OF THE TURKISH MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2.

Ed. by Éva Apor

Composed by İsmail Parlatur, György Hazai and Barbara Kellner-Heinkele

*(Hungarian Academy of Sciences – Türkiye Bilimler Akademisi,
Budapest, 2007. 664 + [1] o. + [27] kép)*

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti gyűjteményének török kéziratairól a legutóbbi időkig csak helyben lehetett megtudni, mit tartalmaznak, megfakult lapokra egykor még tollal rótt, nem minden tekintetben pontos leírások segítségével. Amikor Sudár Balázs a könyvtár munkatársa volt, OTKA pályázat keretében tervezte elkészíteni a gazdag anyag hosszú ideje, többek által szorgalmazott katalógusát. Ugyanakkor felébredt a nemzeti érdeklődés is, melynek nyomán İsmail Parlatur ankarai nyelvtudós-irodalmár egyetemi tanár 2001–2003 között három nyár során lankadatlanul fáradozott a művek leírásán-azonosításán. A szerkesztési munkába bekapcsolódott Hazai György és Barbara Kellner-Heinkele is. A bonyolult sajtó alá rendezési, mutató- és konkordancia-összeállítási tennivalókban Hazai „csapata”, Dorogi Ilona, Fahmi Sehla, Fóti Miklós és Zsiga-Kiss Andrea vett részt. Fordítók és nyelvi ellenőrök kisebb hada sérénykedett az angol szöveg megalkotásán.¹ Mindezek eredményeként a kötet 2007-ben el-

hagyta a sajtót. (A könyv párhuzamosan törökül is megjelent, azt a változatot nem láttam.)

A várva-várt katalógus összesen 811 tételből áll. Minthogy jó pár kézirat több művet tartalmaz, a feldolgozott kódexek száma ennél alacsonyabb. A komoly mennyiség kétségkívül nagy kihívás volt valamennyi érintett számára, s mindenképpen jeles fegyvertény, hogy a kezdeményezés nem maradt torzóban.

A bevezető szerint 2002-ben Berlinben konferenciát is rendeztek a korszerű katalóguskészítés rejtelméről, különös tekintettel a török kódexekre. Ez a megbeszélés feltehetőleg gyümölcsöző volt, s bizonyára ott rögzítették azt, hogy címe mellett – amely esetünkben sokszor hiányzik – egy munka legjellemzőbb jegyének továbbra is azt tekintik, mi annak első és utolsó sora/mondata. Személyes tapasztalatomban az, hogy ezek segítségével gyakran nem sok derül ki egy mű tartalmáról, főleg ha az kevésbé ismert, datálatlan vagy töredék. Márpedig a gyűjteményben rengeteg a kelteztelen és hiányos munka,² így a kutatót nagymérték-

¹ Mégis elkerülte figyelmüket olyan hiba, mint „the manuscript do not contain Turkish written works” 597. o.

² Durván 500 ilyen – lásd a „Dates of writing and copy in chronological order” részt, a 621–623. olda-